

*Xalq
tamaşaları*

ƏKƏNDƏ YOX, BİÇƏNDƏ YOX, YEYƏNDƏ ORTAQ QARDAŞ

Bayram günlərində, xüsusilə Xıdır Nəbi, axır çərşənbə və Novruz bayramında keçirilən şənliklər zamanı ifa edilir. Sazandalar çalır, xanəndə oxuyur və adamlar oynayır. Məclisə komik, məzəli tamaşa lazımdır. Bunlardan biri və ən məzmunlusu “Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş” adlı xalq tamaşasıdır.

Oyunda iki qardaş, bir mülkədar və iki öküz iştirak edir. Sazandalar köməkçi rollardadır.

I

Tamaşaya başlamazdan əvvəl məclisi idarə etmək üçün, bir nəfər bəy (toybaşı) seçilir. Bəy məclisdə asayiş yaradır və özünə bir neçə köməkçi götürür. Köməkçilər bəyin əmri ilə, böyük bir meydança düzəldirlər. Meydançaya bir cüt qoyurlar. Bəzəməkdə məharəti olan xüsusi adam iki nəfəri geyindirir, üzlərinə un sürtür və qarınlarının üstündən, paltarlarının altından bir qalın yastıq qoyub üstəndən örkən ilə bağlayır. Onların paltarlarından nal, çömçə və s. asır, başlarına isə balqabaq, yaxud keçədən tikilmiş papaq qoyurlar. Adamları elə geyindirirlər ki, baxan kəs istər-istəməz gülməyə başlayır. Bundan əlavə, başqa iki nəfəri elə geyindirirlər ki, öküzə oxşayır. Paltardan və ağacdan öküz müqəvvası düzəldib ortaya salırlar.

Camaat cərgə ilə oturub aramsız gözləyirlər. Birdən kosa kimi geyindirilmiş iki nəfər iki öküzlə gəlib meydançaya çıxır. Bunlardan biri bərkədən qışqırır:

– Ay yer yiyəsi, ay yer yiyəsi!

Bir nəfər mülkədar paltarı geyinmiş qarnıyoğun, yekə bıqlı adam çıxıb deyir:

– Ədə, pezi oğlu pezi, yavaş qışqırsana!

Kosalar mülkədarı görəndə kimi özlərini komik vəziyyətdə düzəldərək kürəklərini ona çevirib, əsgəri qaydada təzim edirlər. Sonra kosalar mülkədara sarı çevrilib deyirlər:

– Başqa padşahın ölkəsindən didərgin düşüb bura gəlmişik. Xali qalan torpaqlardan ver, haqqı ilə əkək.

Kosalar ikisi də danışıq. Böyük kosanın acığı tutur, kiçiyin ağzına bir şillə vurub deyir:

– Ağsaqqal olan yerdə... saqqal danışmaz. Mətləbin qıyası, bizə haqqı-bəhrəsi ilə bu xali qalan yerdən ver, kasıblıq eləyək.

Mülkədar öskürüb bıqlarını eşir, sonra onlara deyir:

– Təfriqə olduğunuz üçün yazığım gəlir, bu yerdən sizə verərəm. Ancaq gərək məhsulun hər çuvalından bir çanağı sizin, qalanı mənim...

– Ay ağa, insafın olsun, mürvətin olsun, barı üçdə birini bizə ver.

– Mənim yerimin qiyməti elədir. İcarəyə götürmürsünüz, tez buradan əkilin, – deyər mülkədar kosaları itələyib uzaqlaşmaq istəyir.

– Ay ağa, bir dayan, altıaylıq olma! Mümkündürsə, çuvala iki çanaq ver.

– Elə söhbət yoxdu. Tez buradan əkilin...

– Yaxşı, razıyıq, onda bir cüt öküz, bir cüt də vəl ver.

– Yox, sizə bir arvad da verərəm. Bir zəy də vermərəm, kefinizdi qalın, kefinizdi gedin.

– Yaxşı, razıyıq, ancaq bu şərtən ki, taxılın döyülməsi sənin hesabına olsun.

Mülkədar özündən çıxıb onları itələyir:

– Yox, yox, olmaz, mən ancaq buğdanın durusundan götürəcəyəm. Deyəsən alverimiz baş tutmayacaq. Yaxşısı budur əkilib gedəsiniz.

– Ay canım, qoy sözü müzə qurtaraq. Yaxşı, sən deyən olsun.

Mülkədar meydançadan bir qədər yer ayıraraq onlara verir və özünü çıxıb gedir. Kosalar yeri əkməyə hazırlaşır. Böyük kosa deyir:

– Qardaş, sən hodaq ol, öküzləri sür, mən də majkal olum.

Xırda qardaş öküzlərin yanına gəlir, əlini qoynuna qoyub kənardadır. Böyük qardaş deyir:

– Qardaş, niyə cəhizi bitməmiş qız kimi kənardadır dayanmışan? Körpüdə karvanını kəsməyiblər ki, əlini qoynuna qoymusan? Sən öküzləri qoş, mən cütü hazırlayım.

Xırda qardaş qaş-qabağını töküüb, ağlamsına-ağlamsına cavab verir:

– Başım ağrıyır, azarlamışam.

Böyük qardaş öküzləri qoşur, həm majı tutur, həm də öküzləri sürür. Xırda qardaş da yerə uzanıb, üstünə bir cındır çapıt çəkərək yatır. Böyük qardaş yeri əkib öküzləri açır, tez qardaşının yanına yüyürüb deyir:

– Yazıq qardaşım, səhərdən azarlayıb, hələ yaxşı olmayıb.

Əlini qardaşının alına qoyur, sonra yerə oturur, bir dəsmal arasından çörək çıxardır, qabağına qoyur. Bir tikə ağzına almamış, xırda qardaş yerdən sıçrayıb əlini çörəyə atır və yeməyə başlayır.

– Qardaş, mən yaxşı oldum, – deyir.

Böyük qardaş bir neçə tikə almamış, xırda qardaş çörəyin hamısını yeyib qurtarır.

– Qardaş, sən lap yemək azarlısı imişsən ki? Vay dədə vay, məni də az qala yemişdin.

Birinci hissə bununla bitir.

II

Həmin yerin üzərinə göy ot töküb çəmənlik və xəsillik kimi düzəldirlər. Qardaşlar əllərində bel gəlirlər. Onların yerişi, hərəkətləri və geyimləri adamları güldürür. Çarıqlarını çıxardıb bellərinə sancırlar, sonra çıqlarını çırmalayırlar. Böyük qardaş deyir:

– Qardaş, o tərəfi sən suvar, bu tərəfi də mən suvarım. Böyük qardaş başını aşağı salıb zəmini suvarmaqda olur. Xırda qardaş böyük qardaşa diqqətlə baxır və bərkdən qışqırır:

– Vay dədə vay, bel ayağımı kəsdi, deyə əlini gözlərinin üstünə qoyub yalandan ağlayır. Böyük qardaş beli yerə atıb onun yanına yüyürür və cındırdan-zaddan çıxarıb ayağını sarıyır. Xırda qardaş hərdən bir ayağını çəkib qışqırır:

– Ay, ayağım ağrıyır, tərətəm!

Böyük qardaş da üfürə-üfürə onun ayağını sarıyır. Sonra çox çətinliklə qardaşını dalına alıb, zəmidən kənara çıxarır, yerə uzadıb üstünə bir cındır örtür.

Böyük qardaş özü təkçə zəmini suvarır. İşini qurtarandan sonra qardaşının yanına gəlir, ona bir az yemək verir və dalına alıb aparır.

III

Düzə küləşdən, çöpdən sancırlar, yetişmiş zəmiyə oxşadırlar. Qardaşlar döşlərinə önlük, əllərinə əlcək, barmaqlarına barmaqlıq taxaraq, çini götürüb gəlirlər. Böyük qardaş taxılı biçməyə başlayır və xırda qardaşı məcbur edir ki, o da biçsin. Xırda qardaş yalandan bir neçə əlcəm biçir. Sonra birdən:

– Vay dədə vay, sancılanmışam! – deyə qarnını qucaqlayıb yerə yıxılır və əllərini gözüne qoyub hönkürtü ilə ağlayır.

Böyük qardaş belini yuxarı qaldırıb deyir:

– Cəhənnəmə sancılan, gora sancılan, sənin kimi qardaşın ölməsi qalmasından yaxşıdır.

Ápéöë āādāāō áúúāēū īīōī éáí ū à ýýēā āēđ íá-y ōyī ēē āy āōđōđ, nī íđā āāēūāā ħçō ōyēāāōū à āē-ī ýēēī āy āāāāī āāēđ. Ápéöë āādāāō āē-y-āē-y āēđ íá-y āāēāū īōōēōđ:

Áē-ēī -ē āāōā āāūēāđ,

Áē-āēēūy āāōā āāūēāđ.

Ápéöë āādāāō ēēī ē āōđāđāā, ýāđī ýē ēñōyēēđ. Èāēēī ōđyēē éáí ūā ýāđē āāēūāū. Áōīō ēē-ēē āādāāō ýĥōđđ āy āýđēāyī ēī ēēāyī ýēy āāōēāēūđ.

- Āādāāōāū, āēđāyī ħēyđ, āāēē ē nūī āūāđ. Āāēyñyī, ýyāy āī ūđōāāī ī āōīōēāēūā, - āāēy āpéöë āādāāō īīōī āāōū ū āēçē ōñōōī y āēūđ āy āēī ū - āāī ħī ōā āūēāēūđ. Ī īō -īō -yōēī ēēēy āāēū à āēā āī āđūđ.

ŪĀ

Āōçāy āēđ ōūđī āī āōçyēāēyđ. Ōūđī āī ū ē-ēī y āēđ āyāyđ ēōēyō ð-ēōđēyđ. Āādāāōēāđ “ħēōçēyđē” ýyōđđēyđ, āī ēōī ēāđū à āī ēōī āōđōā nāēā, āī ōđēāđ. Ápéöë āādāāō āāēēđ:

- Āādāāō, nūyī āyēē nōđ, ī ýī ūāōāī ū -āāēđēī .

Ōūāā āādāāō āāō-āāāāūū ū ðēy-ðēy āyēēī ōñōōī y -ūđūđ, āpéöë āādāāō āā ēāāā ēēy ūāōāī ū -āāēđēđ. Ōūāā āādāāō āēđ íá-y āāō nōđyīāyī nī íđā, āpéöë āādāāōū ýĥçōīō ī ūōđēāēūā āā-ūđ, āāāī ēāđū āāēū āā ōçā-ī ūā ēāūđ. Ápéöë āādāāō ūāōāī ū -āāēđyī āyī nī íđā ýĥōđđ ēē, ōūāā āādāāō ēī ōāōđ. ×īō āōđāđūđ, īīō đāī ī ūđ, āōūāā ýāđē āāēūāā ħçō ħēōçēyđē nōđōđ āy āpéōā āōđōāđūđ. Èī āē ūāōāī ū nī āōđī āā ēāçū āūđ. Ōūāā āādāāō āā āā-ōūī ū ēōēyōēī ōñōōī y āī ēōā ēāđī ūāūđ. Ī ēē-yēēyđ, āēāēēē īīōī ōç-yĥçōīō nāī ūūđ. Āēē āōūā, ōāī āēāēā ōçōī y āy āī ēī ōīā āōđōđ. Ī ōyđyō-āō ōyđyōy āōūđ. Ī ēē-yē, āēāēēē īīō đāūāōēāī ī āūā āī ēī ōđ.

Ápéöë āādāāōā ēĥī ýē ēāçū āūđ. Ūāōāī ū ōyēūy -ūđāđā āēēī ēđ. Ī, éáí y āādāāōū ū āōđāđī āūā āāōēāēūđ. Ī đā-āōđā, āōūāā īīō đāī ūđ. Ápéöë āādāāō īīō ōyđī ýāēā -āūūđūđ. Èē-ēē āādāāō āā ýēē ēēy āī ēī ōīā, ōçōī y āōđōđ āy ýĥçōēōī ōēō āāēēđ:

- Ēĥī yē ī ūēōī ōī āēāēēēē, ī ēē-yēēē āī ēī ōđ āēđ āç ēāōāā.

Ápéöë āādāāō īy āyāyđ -āēūūāā, īīō āōđūōçā āēēī ēđ, āōūāā āūāā āēyēā āāēēđ:

- Ī ýī āyī āōūē āēāī, ħēōī yñyī ...

Ápéöë āādāāō ūāōāī ū āōđāđā āōūāāī ū ōūđī āī ū ē-ēī y ōī īēāēūđ. Ī, ī ōēyāāōū ī āēū ūāēūđūđ, ēāđāy āāēāī ū -ōāāēāđā ēūūī āā ēñōyēēđ. Áō çāī āī ēē-ēē āādāāō ēāđāyī āāēōā, ōī đōçēāī à-ōī đōçēāī à īīōī éáí ū à ýýēā:

– Qardaş, buğdanı bölək, mən payımı aparım, – deyə ağacını tovlayır.
Böyük qardaş onun üstünə qızıb deyir:

– Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş. Sənə bir dən də vermərəm. Bəs indiyə qədər haradaydın?

– Sən öləsən, elə şey yoxdu, yarı böləcəyik qardaş malı kimi. Razi olmasan hamısını aparacağam.

– Aparmasan, özünə qurban olasan.

Çuvalın bir ucundan böyük qardaş, bir ucundan isə xırda qardaş çəkir. Axırda ağacları götürüb dava eləməyə başlayırlar. Onlar bir-birinin qarnına vururlar. Hər dəfə ağac dəyəndə yıxılırlar. Bu minvalla bir-birinə 15-ə qədər ağac çəkirilər. Axırda böyük qardaş kiçiyə elə bir ağac vurur ki, o, yerə yıxılır, qalxa bilmir...

V

Böyük qardaş geyinib-kecinmiş halda ortaya çıxır. Xırda qardaş isə cır-cındır içindədir. Xırda qardaş indi dilənçi olmuşdur. Hər kəsə əl açırsa, heç kəs ona kömək etmir, onu mənalı sözlərlə rədd edirlər. Öz qardaşına yanaşır.

Böyük qardaş: – Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş, – deyə kürəyini ona tərəf döndərüb təsbeh çevirə-çevirə gedir. Tamaşa burada bitir.

KOS-KOSA

Bayram günlərində cavanların və uşaqların ən sevdiyi və çox yayılmış oyunlardan biri də “Kos-kosa”dır. Cavanlar bir yerə toplaşır. Bir nəfər zirək və hazırcavab oğlana tərsinə kürk geyindirirlər, üzünü möhkəm-möhkəm unlayır, başına bir uzun motal papaq qoyur, ayaqlarının altına ayaq formasında ağac sarıyırlar. Boynuna zinqirov salır, paltarının altından qarnına yastıq bağlayır, bir çömçəni qırmızı bəzəyib əlinə verir və qarşı-qarşı gəzdirib, oynadaraq pay toplayırlar. Kosanı gəzdirənlər bu mahnını oxuyurlar:

Ay kos-kosa, gəlsənə,
Gəlib salam versənə.
Çömçəni doldursana,
Kosanı yola salsana.

Ay uyrugu-uyruğu,
Saqqalı it quyrugu.
Kosa bir oyun eylər,
Quzunu qoyun eylər.
Yığar bayram xonçası,
Hər yerdə düyün eylər.

Novruz-novruz bahara,
Güllər-güllər nübara.
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdəkilər sağ olsun.
Xanım dursun ayağa,
Kosaya pay versin ağa.

Mərmər hovuzun dörd qırağında,
Bülbüllər oxur şax budağında.
Hər nə istəsəm Xudadan allam,
Dəllək dükanı yadıma sallam.
Dəllək dükanı tamam çıraqbən,
Nağara çalib kəsərik qurban.

Qurbanım olum, yaşıl çuxalı,
Dərbəndli isən, yoxsa buralı?
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdəkilər sağ olsun.
Xanım ayağa dursun,
Kosaya da pay versin.

Mahnı qurtaran kimi kosa “kosa öldü”, – deyib yerə yığılır. Bu zaman ona aşağıdakı kimi suallar verib, cavab alırlar:

- Kosa, haradan gəlirsən?
- Dərbənddən.
- Nə gətirmisən?
- Alma.
- Almanı neylədin?
- Satdım.

- Pulunu neylədin?
- Öküz aldım.
- Öküzü neylədin?
- Vurdum, öldü.

Kosanın bu sözündən sonra yoldaşları birlikdə bu mahnını oxuyurlar:

Başın sağ olsun, kosa,
Ərşin uzun, bez qısa,
Kəfənsiz ölməz kosa.

Bundan sonra da kosaya çoxlu suallar verib cavab alır və bu mahnını oxuyurlar:

Bazarda həsir, Məlik Salmanı,
Göydə yel əsir, Məlik Salmanı,
Kosam tələsir, Məlik Salmanı.

Bazarda üzüm, Məlik Salmanı,
Nimçəyə düzüm, Məlik Salmanı,
Bir ala gözüm, Məlik Salmanı.

Kosanı tez yola sal,
Onun ürəyini al,
Qoy desin, salamat qal!

Ev yiyəsi yerindən gec dursa, oyunçular ağız-ağıza verib deyirlər:

Ay kos-kosa, gəlmisən,
Gəlmisən meydana sən.
Almayınca payını
Çəkilmə bir yana sən.
Beş yumurta payındı,
Olmaya almayasan.
Mənim kosam oynayır,
Gör necə dingildəyir.
Ona qulaq asanın
Qulağı cingildəyir.
Mənim kosam canlıdı,
Qolları mərcanlıdı.
Kosama əl vurmayın,
Kosam ikicanlıdı.

Əmiri b6rk bařında,
Q6l6m oynar qařında,
Y6z 6lli beř yařında,
Lap, lap cavandı kosam!

Mahnıdan sonra kosaya pay verirl6r. Oyunçular kosanı o biri ev6 aparırlar. Bel6-bel6 kosa b6t6n evl6ri g6zir, yıđdıqları şeyl6ri d6z6lt-dikl6ri ev6 g6tirir, ř6nlik keçirirl6r.

Sonra iki n6f6r kosa olur. H6r6sinin qarnına bir yastıq bađlayırlar. 6ll6rin6 is6 yek6 ađac verirl6r. Keçi donuna salınmıř bir adamı ortaya çıxarırlar. Keçinin yanında da bir adam olur. Kosalardan biri bu adama deyir:

– Qardař, bu keçini satırsanmı?

– B6li satıram.

– Neç6y6 verirs6n?

– Yayda lopuđa, qıřda topuđa.

– Yaxřı, razıyıq, yayda g6lib lopuđunu alarsan, qıřda da topuđunu.

Kiři keçini kosalara verib gedir. Kosalardan biri deyir:

– Keçi m6nimdi.

O biri deyir:

– Yox, m6nimdi.

Bunların davası d6ř6r, bir-birinin qarnına ađacla budamađa bařla-yırlar. Hansı kosanın qarnına ađac d6yirs6 o, yer6 yıxılıb yen6 ayađa qalxır. Bařları çarpıřmađa qarıřanda keçi qaçır. Kosalar bird6n baxıb keçini g6rm6rl6r. Ondan-bundan keçini soruřurlar, g6rd6m dey6n olmur. Yer6 oturub ađız-g6zl6rini g6lm6li ř6kl6 salıb ađlayırlar (oyun burada g6l6řm6 içində sona çatır).

K S-K SA

(L6nk6ran variantı)

Cavanlar yoldařlarından birini kosa ř6klində b6z6yirl6r. 6z6n6 maska taxır, 6ynin6 cındır paltar geydirir, belin6 k6ndir bađlayırlar. K6ndirin bir ucu bařcının 6lində olur. Kosanın 6st-bařına zıncırov d6z6rl6r. Qapı-qapı g6zdirib oynadırlar, şey yıđırlar. Cavanlardan biri qaval çala-çala oxuyur:

Qorxmayın, kosa gəldi,
Əlində hasa gəldi.
Kosa gedər Mərəndə,
Tamaşadan gələndə.
Kosam min oyun eylər,
Quzunu qoyun eylər.
Yığar talış düyüsün,
Məhmudun toyun eylər.
Çarhovuzun dörd qırağında,
Bülbül oxur şax budağında.
Hər nə istəsəm, Xudadan allam,
Dəllək dükənini yadıma sallam.
Dəllək dükənini tamam çıraqban,
Məscidə gedər əlində Quran.
Qurbanın olum, yaşıl çuxalı,
Dərbəndlisən sən, yoxsa buralı?

Şiş papaq başında,
Qələm oynar qaşında.
Kosam onbeş yaşında,
Vay kosamın halına,
Palan qoyun dalına.
Kosam gedib meşkinə,
Vədə verib beş günə.
Gəlməyib on beş günə,
Kosamı öldürdülər,
Atdılar zibil yeşiyinə.

Sözlər qurtarandan sonra kosa daha tullanıb oyun çıxarmır və başçının əmri ilə “kos-kosa” dedikdə yerə yıxılıb küsür. Daha sonra başçı üzünü kosaya tutub ona suallar verir və cavab alır:

- Kosa, nə istəyirsən?
- Pissi (pul).
- Daha nə istəyirsən?
- Qaqqa.
- Daha nə istəyirsən?
- Billə (şirni).

Pul, şirni, yumurta və s. alıb, ev sahibinə dua eləyib gedirlər. Bəzi rayonlarda şeyləri bölüşür, bəzilərində yemək düzəldib şənlik keçirirlər.